

مؤسسه آموزش عالی طلوع مهر

دانشکده حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته حقوق خصوصی

ابعاد فقهی حقوقی معادن واقع در اراضی شخصی

نگارش

علی نیتی

استاد راهنما

دکتر محمد جواد بحرینی

اردیبهشت ۱۴۰۲

برگ اصالت و مالکیت اثر

اینجانب دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته موسسه آموزش عالی طلوع مهر، پدیدآور پایان نامه با عنوان
گواهی و تعهد بارانمایی
می‌کنم که بر پایه قوانین و مقررات، از جمله «دستور العمل نحوه بررسی تخلفات پژوهشی» و همچنین «مصادیق تخلفات پژوهشی» مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۲۵ اسفند ۱۳۹۳):

این پایان نامه دستاورد پژوهش این جانب و محتوای آن از درستی و اصالت برخوردار است.

حقوق معنوی همه کسانی را که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تاثیر گذار بوده اند، رعایت کرده ام و هنگام کاربرد دستاورد پژوهش های دیگران در آن، با دقت و به درستی به آن ها استناد کرده ام.

این پایان نامه و محتوای آن را تاکنون این جانب یا کس دیگری برای دریافت هیچگونه مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نکرده ایم.

همه حقوق مادی این پایان نامه از آن موسسه آموزش عالی طلوع مهر است و آثار برگرفته از آن با وابستگی سازمانی موسسه آموزش عالی طلوع مهر منتشر خواهد شد.

در همه آثار برگرفته از این پایان نامه، نام استاد(ان) راهنما و اگر استاد راهنمای نخست تشخیص دهد، نام استاد(ان) مشاور و نشانی رایانامه سازمانی آنان را می آورم.

در همه گام های انجام این پایان نامه، هرگاه به اطلاعات شخصی افراد یا اطلاعات سازمان ها دسترسی داشته یا آن ها را به کار برده ام، رازداری و اخلاق پژوهش را رعایت کرده ام.

امضاء

تاریخ

این گزارش و همه حقوق مادی و محصولات آن(مقاله ها، کتاب ها، پروانه های اختراع، برنامه های رایانه ای، نرم افزارها، تجهیزات ساخته شده و مانند آن ها) بر پایه «قانون حمایت حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان» مصوب سال ۱۳۴۸ و اصلاحیه های بعدی آن و همچنین آیین نامه های اجرایی این قانون از آن موسسه آموزش عالی طلوع مهر است و هرگونه استفاده از همه یا پاره ای از آن شامل نقل قول، تکثیر، انتشار، کاربرد نتایج، تکمیل و مانند آن ها به صوت چاپی، الکترونیکی یا وسایل دیگر، تنها با اجازه نوشتاری موسسه آموزش عالی طلوع مهر شدنی است. نقل قول محدود در انتشارات علمی مانند کتاب و مقاله یا پایان نامه ها و رساله های دیگر با نوشتن اطلاعات کامل کتاب شناختی، نیازی به مجوز موسسه آموزش عالی طلوع مهر ندارد.

بسمه تعالی

صور تمبر دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد ناپیوسته

با تأیید خداوند متعال و با عنایت به ائین نامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد ناپیوسته جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد ناپیوسته آقای علی نیتی ورودی نیمسال اول ۱۴۰۰ - ۱۳۹۹ با شماره دانشجویی ۹۹۱۷۹۱۰۴ در رشته حقوق خصوصی تحت عنوان: ابعاد فقهی و حقوقی معادن در اراضی شخصی با حضور استادان راهنما، داور (داوران) و نماینده تحصیلات تکمیلی در موسسه آموزش عالی طلوع مهر در تاریخ ۱۴۰۲/۰۲/۱۴ تشکیل گردید.

نظریات داوران پس از استماع بیانات و نحوه ارایه نامبرده به شرح ذیل می باشد:

☐ پایان نامه مورد قبول می باشد.

☒ پایان نامه با اصلاحات مورد قبول می باشد.

☐ پایان نامه مورد قبول نمی باشد.

نمره نهایی پایان نامه از ۲۰ به عدد: ۱۷/ به حروف: هفده و ۴۰

تعداد واحد پایان نامه:

هبات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	محل خدمت	امضاء
استاد راهنما	دکتر محمدجواد بحرینی	استادیار	جامعه المصطفی (ص)	
داور داخلی	دکتر سیدمهدی علوی	استادیار	موسسه آموزش عالی طلوع مهر	علوی
داور داخلی	دکتر سیدمحمد امین زاده	استادیار	موسسه آموزش عالی طلوع مهر	امین زاده

معاون آموزشی

امضاء و تاریخ

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
موسسه آموزش عالی طلوع مهر

شماره:

تاریخ: ۱۴۰۲/۰۲/۱۴

پیوست:

شماره پیگیری

۴۸۲۹۸۵

واحد برادران:
ق. پردیسان، بلوار دانشگاه، بلوار
شهروند شمالی
کد پستی: ۳۷۶۹۱-۱۳۳۶۲
تلفن: ۰۲۵-۳۲۸۱۰۰۰۸

واحد فوهران:
خیابان شهید فاطمی (دور شهر) نیش
میدان رسالت
کد پستی: ۳۳۱۱۷-۳۷۱۵۶
تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۳۰۰۸۰

www.tolouemehr.ac.ir
info@tolouemehr.ac.ir
مصدوق پستی: ۳۷۱۸۵-۳۸۱۴
فکس: ۰۲۱۸۹۷۹۱۳۹

Scanned with CamScanner

تقدیر و تشکر :

با سپاس فراوان از پدر و مادرم که دلسوزانه برایم زحمت کشیده اند

و استاد فرزانه و فرهیخته جناب آقای دکتر محمد جواد بحرینی

که در راه کسب علم و معرفت مرا یاری نمودند .

تقدیم:

- این پایان نامه را ضمن تشکر و سپاس بیکران و در کمال افتخار و امتنان تقدیم می نمایم به :
- * محضر ارزشمند پدر و مادر عزیزم به خاطر همه ی تلاش های محبت آمیزی که در دوران مختلف زندگی ام انجام داده اند و با مهربانی چگونه زیستن را به من آموخته اند .
 - * به خواهران گرانقدرم که وجودشان شادی بخش و صفای شان مایه آرامش من است .
 - * به استادان فرزانه و فرهیخته ای که در راه کسب علم و معرفت مرا یاری نمودند .
 - * به آنان که نفس خیرشان و دعای روح پرورشان بدرقه ی راهم بود .
 - * تقدیم به روح پرفتوح پدر بزرگانم که در تک تک لحظات زندگی دعا خیر و نیکشان در مسیر رسیدن به کمال احساس میشود .

بار الها به من کمک کن تا بتوانم ادای دین کنم و به فواسته ی آنان جامه ی عمل
بپوشانم.

پروردگارا مسن عاقبت، سلامت و سعادت را برای همگان مقدر نما.

چکیده

از دیدگاه دین مبین اسلام منابع ملی باید در اختیار حکومت اسلامی باشد. البته اسلام به مالکیت خصوصی نیز احترام میگذارد. حال اگر منابع و معادن در اراضی شخصی واقع شود، این دو اصل با یکدیگر در تقابل قرار میگیرد. در این پژوهش، ابعاد فقهی و حقوقی معادن واقع در اراضی شخصی، مورد ارزیابی قرار میگیرد. در این پژوهش که از نوع بنیادی-کاربردی میباشد، به شیوه‌ی توصیفی تجزیه و تحلیل صورت گرفته و قوانین و نظرات فقهی و حقوقی مرتبط با معادن واقع در اراضی شخصی، بررسی می‌گردد. در مورد معادن فقه اسلام مالکیت معادن را به دولت واگذار کرده است. البته فقها در این زمینه نظرات مختلفی دارند. موافقان واگذاری مالکیت منابع به دولت معتقدند که اگر معدن از زمین مباح استخراج شود، مالک می‌تواند به طور شخصی از عواید آن بهره‌مند شود. اما مخالفان واگذاری مالکیت منابع به دولت اعتقاد دارند که اگر معدن عرفاً از توابع زمین شمرده شود، ملک صاحب زمین است؛ اما اگر چنین نباشد، مثلاً در عمق هزار متری باشد، فردی که استخراج کند، مالک معدن خواهد بود. بنابراین، اختلاف در فهم از روایت است که یک فقیه از آن به صورت مطلق برداشت می‌کند و دیگری به حسب عرف. ما نیز گفتیم عرف در زمان‌های مختلف، متفاوت است و تابع شرایط همان زمان است.

کلید واژگان

فقه، حقوق، معدن، ملک شخصی

فهرست

چکیده	و
مقدمه	۱
۱- بیان مسئله پژوهش	۲
۲- اهمیت و ضرورت	۷
۳- اهداف	۹
۴- سوال های پژوهش	۹
۵- فرضیه های پژوهش	۱۰
۶- پیشینه پژوهش	۱۰
۷- محدودیتها	۲۴
۸- ساختار پژوهش	۲۵
فصل اول : تعاریف و مفاهیم	۲۵
۱-۱ تعریف متغیرها	۲۶
۱-۲ مبانی نظری	۲۸
گفتار اول: بررسی مالکیت خصوصی در معادن	۳۰
بند اول: بررسی لایحه اصلاح قانون معادن	۳۳
بند دوم: دیدگاه مغایرت با موازین و قوانین اسلامی	۳۴
بند سوم: دیدگاه عدم مغایرت با موازین و قوانین اسلامی	۳۵
گفتار دوم: مالکیت زمین های موات	۳۷
بند اول: اصل مالکیت امام بر اراضی موات	۳۹
بند دوم: اصل جواز مالکیت بر اراضی موات	۴۰
بند سوم: حکومت قانون بر اصل جواز	۴۱
۳-۱ خلاصه فصل اول	۴۳
فصل دوم : مالکیت معادن پیش و پس از انقلاب اسلامی	۴۳
۲-۱ مقدمه	۴۴

۲-۲ مالکیت معدن پیش از انقلاب	۴۴
۳-۲ مالکیت معدن، پس از انقلاب	۵۴
۴-۲ رفع شبهات قانونی در مورد مالکیت معادن	۵۸
فصل سوم: نظر فقیهان شیعه در مورد مالکیت معادن	۶۴
۳-۱ مقدمه	۶۴
۳-۲ نظر آیت الله خویی	۶۵
گفتار اول: اشکالات آیت الله فاضل	۷۱
گفتار دوم: نظر صاحب عروة	۷۳
۳-۳ حکم معدن استخراج شده از زمین موات	۷۴
گفتار اول: نظر شیخ طوسی	۷۵
گفتار دوم: نظر آیت الله سید محسن حکیم	۷۵
بند اول: پاسخ فقها به سوالاتی در مورد مالکیت خصوصی معادن	۷۷
بند دوم: نظر امام خمینی	۸۰
۳-۴ ملکیت معدن واقع شده در ملک عمومی	۸۲
گفتار اول: رای وحدت رویه در مورد مالکیت معادن	۸۴
گفتار دوم: رویه قضایی	۸۵
بند اول: رویه قضایی استخراج معادن	۸۵
بند دوم: رویه قضایی معادن در املاک شخصی	۸۷
خلاصه و نتیجه گیری	۸۹
خلاصه	۹۰
نتیجه گیری	۹۰
پیشنهادهات	۹۳
منابع	۹۳
الف) منابع فارسی	۹۳
ب) منابع عربی	۹۵

ج) منبع انگلیسی ۹۵

چکیده انگلیسی **Error! Bookmark not defined.**

مقدمه

در این پژوهش به مبحث ابعاد فقهی و حقوقی معادن واقع در اراضی شخصی، پرداخته می‌شود. معادن، یعنی مواد ارزشمندی که به صورت‌های جامد، مایع و گاز در درون زمین یا سطح آن به طور طبیعی تکون یافته‌اند، یکی از مهم‌ترین پایه‌های اقتصاد و توسعه هر کشوری محسوب می‌شوند. آشنایی با چارچوب مقررات مربوط به معدن بویژه مالکیت آن، در مدیریت و بهره‌برداری صحیح از آن نقش بسیار مهمی دارد (نیازی و کوخایی، ۱۳۹۶). معدن به عنوان مواد با ارزشی که در طول سالهای زیادی در اعماق زمین به وجود می‌آید، امروزه یکی از عوامل بسیار پراهمیت در توسعه کشورها به شمار می‌رود. شناخت ضوابط و مقررات حقوقی و فقهی حاکم بر معادن به صورت عام و مالکیت آن به صورت خاص، میتواند به نوعی مانع اختلاف مرتبط با این حوزه گردد. تفاوت زمین‌های دارای معادن از نظر حوزه قرارگیری از یک سو و ماهیت معادن (ظاهری و باطنی) از دیگر سو، زمینه ساز اختلاف دیدگاه فقها شده (مبارز، ۱۴۰۰).

بدون تردید تعیین نحوه مالکیت معدن، بر بودجه دولت و درآمد آحاد مردم دارای اثر می‌باشد (آهنگران و سنایی، ۱۳۹۳). نظر به اصول چندی از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مانند اصل دوم و چهارم و نیز قوانین عادی، کلیه مقررات در کشور باید برگرفته از شریعت مقدس اسلام باشد؛ مقررات مربوط به حوزه مالی و اقتصاد نیز از این اصل مستثنی نیست و نیز با توجه به میزان اثرگذاری قابل توجه درآمد حاصل از معادن در بودجه دولت در صورت احتساب معادن در زمره اموال عمومی و یا تأثیر آن در افزایش درآمد بخش خصوصی در صورت عدم احتساب معادن از اموال عمومی، لازم است بر اساس منابع قانونگذاری در شریعت مقدس اسلام به بررسی نوع و چگونگی مالکیت معادن پرداخته شود (آهنگران و سنایی، ۱۳۹۳).

۱- بیان مسئله پژوهش

زمین بسیاری از عملکردهای کلیدی زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را انجام می دهد که برای زندگی حیاتی هستند (سازمان فائو: غذا و کشاورزی^۱، ۲۰۰۷). معدن محلی است که در آن انواع فلزات و سنگها که دارای ارزش اقتصادی هستند انباشته شده اند. هرگونه برداشت از آن مستلزم اخذ پروانه بهره برداری از سازمان صنعت، معدن و تجارت است. در غیر این صورت بهره برداری غیرقانونی تلقی می شود (آجودانی و پور قهرمانی، ۱۳۹۸).

با توجه به قوانین و دیدگاه های متفاوت در خصوص معادن، تنقیح و بیان مبانی دیدگاه های متفاوت در این زمینه نیاز است. محور مباحث در خصوص نحوه تعلّق حقّ به معادن واقع در زمین های شخصی است. قانونگذار در روند تصویب قوانین سه دیدگاه را برگزیده است: انفال بودن (در اصل ۴۵ ق.ا)، شخصی بودن (در ماده ۱۶۱ ق.م)، و در تبصره ۲ ماده ۲۲ قانون معادن مصوّب ۱۳۷۷، نظریه تفصیل را پذیرفته و تنها سنگ لاشه ساختمانی و تزئینی و نما را در صورت وقوع آن در عمق عرفی زمین شخصی، ملحق به آن دانسته و نسبت به دیگر مصادیق معادن سکوت کرده است. از آنجایی که قانونگذار برای وضع قانون در خصوص معادن به آراء فقهای امامیه استناد نموده است (صالحی مازندرانی و سالمی، ۱۳۹۸).

شرع مقدس اسلام مالکیت بر اراضی و منابع را به سه گونه تقسیم می کند؛ گونه نخست وجه خصوصی مالکیت است که در آن زمین یا ملک متعلق به شخص خاصی بوده و بهره برداری از آن در صلاحیت شخص مذکور است. در نوع دوم مالکیت زمین و ملک به ملت و حکومت اسلامی تعلق دارد؛ مانند زمین هایی که با جهاد و قهر و غلبه به دست آمده اند. این اراضی از آن مردم یک عصر نیستند بلکه تا روز قیامت به امت اسلامی علق

^۱ FAO

دارند. نوع سوم مالکیت، مالکیت مکتب، ولاغیر، است؛ مانند انفال که تا روز قیامت از آن قرآن و عترت است (علی محمدی و همکاران، ۱۳۹۳).

در نگاه ابتدایی، مالکیت زمین اقتضا میکند، ثروتهایی که در درون آن وجود دارد، به عنوان جزیی از اموال صاحب ملک بهشمار آیند؛ و هیچ تفاوتی ندارد که این ثروتها از اجزاء ساختاری و ترکیبات اصلی خاک آن باشد (مثل اجزاء و عناصر معدنی)، یا اینکه از ثروتهای منفصل و مستقل پنهان در آن باشد (مثل گنج)، که کسی آن را در دل زمین قرار داده یا بنا به دلالتی در زمین دفن شده است (کوخایی زاده، ۱۳۹۷).

زمین با همه وجود، بستری آرام را برای انسان فراهم آورده است تا به آرامتش و آسایش برسد. اراده الهی به آن تعلق گرفته است تا زمین و هتر آن چته در آن استت مسخر اراده آدمی قرار گیرد تا از مواهب آن نهایت استفاده را ببرد و آن را در مستیر کمال خود بکار گیرد؛ خداوند متعال در قرآن می فرماید: «خلقت لکنم متا فتی الرض جمیعاً» (بقره: ۶)

در نظام حقوقی ایران، مالکیت بر منابع طبیعی و نفت و گاز به صورت خاص، متأثر از نوع نگاه اسلامی به این منابع است که غالباً ذیل عنوان معادن بحث می شود. در فقه اسلامی ۴ نظریه نسبت به مالکیت و بهره برداری از معادن وجود دارد که انفال و یا مشترکات عمومی دانستن این منابع از شهرت بیشتری میان فقهای متأخر و متقدم برخوردار است. از آنجا که انتخاب نوع مالکیت منابع و تعیین مالک آن بر موضوعات مهمی چون روش مدیریت منابع، نحوه هزینه کرد و مصرف درآمدهای حاصله، همچنین انتخاب نوع قرارداد تاثیر مستقیم دارد (ابراهیمی، ۱۳۹۹).

بسیاری از اندیشمندان از جمله علامه حلی، معادن در اراضی شخصی را در زیر مجموعه انفال دانسته اند (حلی، مختصر النافع ج ۱ ص ۶۴)، لازم به ذکر است که انفال در فقه امامیه، عبارت از اموالی است که در اختیار پیامبر (ص) و پس از او در اختیار امامان (ع) است این اموال متعلق به مقام امامت است و به همین جهت از امام به ورثه منتقل نمی گردند. به عبارت دیگر، اینگونه اموال مربوط به حاکمیت است. البته مشهور قائل هستند که در زمان غیبت ائمه اذن در احیاء و حیات این اموال را به شیعه داده اند ولی قائلین نظریه ولایت فقیه معتقدند که این ولایت در می گویند این نظر در فرض نبود حکومت شرعی است ولی در فرض وجود حکومت اسلامی، طبعا اختیار این اموال در اختیار حاکم شرع خواهد بود (هاشمی، ۱۳۹۸).

به عنوان مثال علی بن ابراهیم فی تفسیره عن فضالة بن ایوب عن ابان بن عثمان عن اسحاق بن عمار قال: سألت ابا عبد الله (ع) عن الانفال فقال: هی القرى التى قد خربت وانجلى اهلها فهی لله و للرسول و ما کان للملوك فهو للامام (ع) و ما کان من الارض الجزیه لم یوجف علیه بخیل ولا رکاب و کل ارض لارب لها و منها المعادن (عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۹ ص ۵۳۲). ((از امام صادق (ع) درباره انفال سؤال کردم حضرت فرمود: انفال آبادی های است که خراب شده است و اهل آن کوچ کرده اند پس آن مال خدا و رسول است. و هر آنچه مال پادشاهان بوده ملک امام است. و هر زمین جزیه ای که بدون جنگ فتح شده است و هر زمینی که صاحب ندارد جزء انفال می باشد و از آن جمله معادن است))

در مورد معادن در اراضی شخصی قوانین عام و خاص وجود دارد. قانون مدنی قانون عام بوده و برخی قوانین خاص نیز در این زمینه وجود دارد که با دقت مورد بررسی قرار خواهند گرفت. چرا که ممکن است قوانین خاص همجهت یا نفی کننده ی قانون عام باشد.

در این پژوهش به عنوان نوآوری، آرای قضایی منتخب مرتبط با وجود معادن در اراضی بررسی شده تا بتوان نگاه بهتری از تصمیم گیری های قضات در مورد معادن در اراضی شخصی داشت.

باید توجه داشت که در یک تقسیم بندی معادن به دو قسم «سطح الارضی یا ظاهری» و «تحت الارضی یا باطنی» تقسیم می شود معادن ظاهری معادنی است که دسترسی به آنها نیازمند استخراج و هزینه نیست، برخلاف معادن باطنی که به عملیات اکتشافی نیاز دارد. در این که آیامعادن از مصادیق انفال محسوب میگردد و به حکم آیه انفال، مخصوص ولی و حاکم اسلامی است یا خیر، میان فقهای امامیه اختلاف نظر وجود دارد. در این خصوص سه قول وجود دارد. قوانین موضوعه مطابق با دیدگاه آن دسته از فقهای است که معادن را جزء انفال و در اختیار امام و نایب ایشان میدانند. با توجه به ارزش فراوان معادن از یک سو، و برپایه حکومت اسلامی در ایران، از دیگر سو، بررسی میزان مالکیت و مقدار مجاز استفاده از آنها برای مکتشفین از اهمیت خاصی برخوردار است.

یکی از مباحث مهم در باب مالکیت، مسئله مالکیت اراضی است، که این مسئله در متون اسلامی به چند شکل مطرح شده است (صدر، ۱۴۱۷).

تعارضی بین اصل تسلیط و ملکیت معادن وجود دارد. چرا که اگر معادن را در مالکیت دولت بدانیم با قاعده ی تسلیط که در دوره اخیر، فقهای شیعه قاعده تسلیط را با توجه به حدیث نبوی «انَّ النَّاسَ مَسْلُطُونَ عَلَى اَمْوَالِهِمْ» می توان فرض را بر مالکیت مردم بر اموال خود دانست اما دولت اسلامی نیز مالک معادن معرفی میگردد که در این پژوهش به این تناقض پرداخته میشود.

در نظام اقتصادی اسلام، با توجه به وظایفی که برای دولت تعیین شده، امکانات و ثروت های زیادی نیز در اختیار او گذاشته شده است. یکی از این ثروت ها معادن است که دولت می تواند با استفاده از آن ها اهداف نظام اقتصادی اسلام را محقق سازد (اعتمادی، ۱۳۹۲).

وجود ذخایر معدنی عظیم و متنوع در کشور و نیاز به بهره برداری از معادن برای تأمین مواد اولیه صنایع، تولید و درآمدزایی از یک سو و لزوم توجه به ملاحظات زیست محیطی، توزیع عادلانه ثروت، رعایت عدالت بین نسلی و مهار بهره برداری بی رویه معادن از سوی دیگر، ارائه چارچوبی حقوقی را برای بهره برداری مطلوب از معادن ضروری می سازد. از این رو تحلیل حقوقی قرارداد بهره برداری از معدن به عنوان فرآیندی برای واگذاری معادن اهمیت می یابد. وانگهی، آثار حقوقی قرارداد با توجه به ماهیت و اوصاف ترسیم شده برای آن تعیین می گردد (امینی نسب و میرشکاری، ۱۳۹۸).

انسان ها در طول حیات اجتماعی خود در مورد کشف و استخراج و تملک معادن با هم در نزاع به سر می برده و تا کنون این نزاع ها گریبان گیر جوامع بتوده است؛ دولت ها نیز برای تأمین منابع مالی خود این گونه ثروت ها را ملّتی معرفتی کرده و از دسترس افراد دور نگهداشته اند؛ همچنین مجالس قانونگذاری در این خصوص، مبانی متفاوتی را اساس قانونگذاری خویش قرار داده و هر کدام شیوه ای را برگزیده اند و بعضاً میان معادن کوچک و بزرگ، یا در سطح زمین و اعماق آن و غیره تفاوت هایی را در نحوه تملک قائل شده اند (صالحی مازندرانی و سالمی، ۱۳۹۸).

شکل گیری نظام حقوقی و به وجود آمدن رابطه بین دولت و مردم، موجب بروز تعارض میان مالکیت خصوصی و منفعت عمومی شده است. با توجه به اینکه برتری هر یک از مالکیت خصوصی یا منفعت عمومی بر دیگری موجب آسیب و خسارت به دیگری می شود، ترجیح منفعت عمومی بر حقوق مالکان خصوصی و بر عکس

نیازمند دلیل است (ویژه و امجدیان، ۱۳۹۴). همچنین باید توجه داشت که تحصیل مالکیت و زوال آن در قانون مدنی و فقه امامیه، مبتنی بر اسباب خاص و معین است. در همین زمینه قانون مدنی در ماده ۱۴۰ چهار سبب برای تحصیل مالکیت نام می برد که به طریق اولی همان طرق سبب انتقال ملکیت نیز هستند. از طرف دیگر احترام به مالکیت خصوصی اشخاص همواره مورد عنایت قانون گذار بوده و شالوده بسیاری از قوانین موضوعه حقوقی و کیفری را تشکیل داده است (محمدیان امیری و موسوی، ۱۴۰۰).

با توجه به آنچه بیان شد در این پژوهش به بررسی ابعاد فقهی و حقوقی معادن در اراضی شخصی پرداخته می شود.

۲- اهمیت و ضرورت

ضرورت این بحث از این جهت است که معادن یکی از سرمایه های عظیم مادی برای هر دولت و ثروتی عظیم برای هر شخص می باشد که خود این ثروت حتی در مبادلات سیاسی نیز اثر گذار می باشد و روشن شدن حکم این مساله در تعامل بین دولت و مردم اثر گذار است. معدن محلی است که در آن انواع فلزات و سنگ ها که دارای ارزش اقتصادی هستند انباشته شده اند. هرگونه برداشت از آن مستلزم اخذ پروانه بهره برداری از سازمان صنعت، معدن و تجارت است. در غیر این صورت بهره برداری غیرقانونی تلقی می شود و واکنش های کیفری در این زمینه ناکافی به نظر می رسد (آجودانی و پور قهرمانی، ۱۴۰۰).

از یک نظر حتی اگر معادن را مال مشاع دانست، لازم است قوانین فقهی و حقوقی در این مورد کاملاً رعایت گردد. یکی از مباحث قانون مدنی به بحث شرکت اختصاص یافته است که مواد ۵۷۱ تا ۶۰۶ را بر می گیرد. در

ماده ۵۷۱ ق مدنیتعریفی که از شرکت شده است در برگیرنده شرکت مدنی یا همان اشاعه می باشد. قانون مدنی طبق ماده ۵۷۱ می گوید: «شرکت عبارت است از اجتماع مالکین متعدد در شی واحد به نحو اشاعه». بر پایه این تعریف می توان گفت مال مشاع، چنان مالی است که بیش از یک مالک دارد بی آنکه مرز مالکیت آنان روشن باشد و هر ذره فرضی از این مال متعلق به همه مالکان است. بر همین اساس تصرف مادی و بهره برداری از مال مشاع بدون اذن سایر شرکا جایز نمی باشد (فتاحی، ۱۳۹۳).

یکی از مسائل مهم در باب مالکیت معادن، تبعیت یا عدم تبعیت مالکیت معادن، از مالکیت اراضی است، که در خصوص آن چند قول وجود دارد. مشهور فقهای امامیه در این مسئله، بین معادن واقع در املاک خصوصی و معادن واقع در اراضی دولتی یا عمومی تفصیل قائل شده اند؛ بدین صورت که در اولی تبعیت و در دومی عدم تبعیت را پذیرفته اند (کوخایی زاده و همکاران، ۱۳۹۷). با توجه به اهمیت محیط زیست بر زندگی انسان و تعارض بین فرایند استخراج و عوامل محیطی، تصویب قوانین حمایت از محیط زیست در صنعت معدن به ویژه در کشورهایی که پتانسیل معدنی بالایی دارند، بسیار مورد توجه قرار گرفته است (هاشم پور و غضنفری، ۱۴۰۰).

از جمله مسائل مهم در نظام اقتصادی اسلام، مالکیت است که در این نظام، مالکیت بر دو نوع حقیقی و اعتباری تقسیم میشود؛ مالکیت حقیقی آن است که مالک بتواند در ملک خود، به هر نحوی که اراده کند و ممکن باشد، تصرف کند. در این نوع مالکیت، همواره ملک، قائم به مالک است و بدون وجود مالک، معنا و تحقق ندارد. این مالکیت دارای درجاتی است که بالاترین درجهی مالکیت حقیقی، از آن خداوند متعال است، که نسبت به همه مخلوقات خود اختیار تام دارد و همهی عالم قائم به او و مملوک وی است. این نوع مالکیت قابل سلب از مالک نیست. مالکیت اعتباری آن است که وجود، دوام و بقای آن به اعتبار عقلاست و مالک میتواند، تصرفاتی را که عقلا و شارع اعتبار کرده اند، در ملک خود انجام دهد و قابل سلب و انتقال به دیگری است. با توجه به تعاریف

مالکیت حقیقی و اعتباری میتوان گفت، که مالکیت انسان نسبت به اشیاء و اعیان و اموال، مالکیت اعتباری است، طبعاً گستره توابع ذاتی و منفصل آن نیز شرعاً و عقلاً امری محدود به حدود خاص خواهد بود (فیاضی، ۱۳۹۲).

۳- اهداف

اهداف اصلی

قلمرو، آثار و احکام ناظر بر معادن در اراضی شخصی از منظر فقه و حقوق ایران

اهداف فرعی

شناخت مبانی فقهی و حقوقی معادن در اراضی شخصی

بررسی مصادیق و قلمرو معادن در اراضی شخصی

بررسی آثار و احکام ناظر بر معادن در اراضی شخصی

۴- سوال های پژوهش

سوال اصلی:

ابعاد فقهی و حقوقی معادن در اراضی شخصی چیست و چگونه تبیین میگردد؟

سوالات فرعی:

مالکیت منابع پیش و پس از انقلاب اسلامی چه تفاوتی داشته است؟

نظر فقیهان شیعه در مورد مالکیت معادن چگونه است؟

۵- فرضیه های پژوهش

با توجه به اینکه قوانین قبل از انقلاب نیز از فقه امامیه پیروی می کرده، مالکیت منابع پیش و پس از انقلاب اسلامی تفاوت محسوسی با یکدیگر نداشته و جزئیاتی تغییر کرده است.

فقیهان شیعه در مورد مالکیت دولتی معادن اختلاف نظر داشته و . موافقان واگذاری مالکیت منابع به دولت معتقدند که اگر معدن از زمین مباح استخراج شود، مالک می تواند به طور شخصی از عواید آن بهره مند شود. اما مخالفان واگذاری مالکیت منابع به دولت اعتقاد دارند که اگر معدن عرفاً از توابع زمین شمرده شود، ملک صاحب زمین است؛ اما اگر چنین نباشد، مثلاً در عمق هزار متری باشد، فردی که استخراج کند، مالک معدن خواهد بود.

۶- پیشینه پژوهش

اعتمادی (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان مالکیت معادن ازدیدگاه فقه امامیه، مجله فقه اقتصادی، بیان داشتند که مسئله مهم در این تحقیق، تعیین دقیق حقوق مالکیت معادن است که این مهم با نگاه به فقه امامیه در دو گفتار ساماندهی شده است، گفتار اول به مفاهیم و تعاریف مرتبط با موضوع می پردازد و در گفتار دوم بحث مالکیت معادن از دیدگاه فقهای امامیه مورد کنکاش و بررسی قرار گرفته است که فقهای امامامیه در باره مالکیت منابع طبیعی به طور کلی و معادن به طور خاص نظریات متفاوتی دارند که حداقل چهار نظریه در باره مالکیت معادن وجود دارد که برخی می گویند، معادن به طور مطلق جزء انفال و ملک دولت اسلامی است چه در اراضی انفال

باشد و چه در اراضی که متعلق به همه مسلمین است و چه در اراضی شخصی و خصوصی و چه معادن ظاهری و چه باطنی و برخی دیگری از فقها به طور مطلق از مباحات اصلیه و از مشترکات عمومی می دانند که همه افراد می توانند به اندازه نیازشان استفاده و بهره برداری کنند و گروه سوم براین باورند که معدن در ملکیت تابع زمینی است که در آن کشف می شود که اگر در اراضی انفال و دولتی باشد ملک دولت اسلامی است، اگر در اراضی که متعلق به عموم مردم است کشف گردد، مثل اراضی مفتوح العنوه متعلق به همه مسلمانان می باشد و اگر در اراضی شخصی کشف گردد ملک صاحب زمین است و گروه چهارم قایل به تفصیل هستند و می گویند، معادن اگر باطنی باشد جزء انفال و ملک دولت اسلامی و اگر ظاهری باشد از مباحات اصلیه و مشترکات عمومی است.

آهنگران و سنایی (۱۳۹۳)، در پژوهشی با عنوان بازپژوهی مالکیت معادن از منظر فقیهان شیعه، بیان داشتند که آنچه در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته، اینکه بر اساس موازین در اقتصاد اسلامی، چه شخص و یا شخصیت حقوقی، مالک معادن محسوب می گردد؟ در این راستا با بررسی مستندات شرعی موجود، به استنباط حکم فقهی این مسأله پرداخته شده است. نوآوری این مقاله علاوه بر نقد و تحلیل آراء صاحب نظران، نقد یک پندار معروف است و آن اینکه در ابتدا به نظر می رسد در میان فقها سه نظریه وجود دارد ولی با دقت، معلوم گردید که تنها یک نظریه در این زمینه قابل طرح است و آن عبارت است از نظریه تبعیت. مقاله ی حاضر به روش تحلیلی و با استفاده از داده های کتابخانه ای با رویکردی جدید به رشته ی نوشته درآمده است.

علی محمدی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان بررسی فقهی مالکیت معادن با رویکردی بر قوانین موضوعه، بیان داشتند که در پژوهش حاضر که با روش توصیفی تحلیلی صورت گرفته ضمن برشماری اقسام آن، به بررسی حدود مالکیت معادن از نظر فقهای امامیه و حقوقدانان پرداخته شده و چنین به دست آمده است که اولاً بهره برداری